

Ks. Witold Kujawski

ALEKSANDER
KAZIMIERZ
BEREŚNIEWICZ
BISKUP KUJAWSKO-KALISKI

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2010

SERIA WYDAWNICZA WYDZIAŁU TEologicZNEGO
UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU
„EUNTES DOCETE”

8

Ks. Witold Kujawski

**ALEKSANDER
KAZIMIERZ
BEREŚNIEWICZ
(1823–1902)**

**BISKUP KUJAWSKO-KALISKI
(1883–1902)**

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2010

RECENZENCI:
Józef Mandziuk
Bohdan Ryszewski

PROJEKT OKIADKI:
Krzysztof Skrzypczyk

REDAKTOR:
Iwona Wakarecy

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2010

ISBN 978-83-231-2555-6

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA
ul. Gagarina 39, 87-100 Toruń

REDAKCJA: tel. (0-prefix-56) 611 42 95
fax (0-prefix-56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl
www.wydawnictwoumk.pl

DYSTRYBUCJA: tel./fax (0-prefix-56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl

Wydanie I

Łamanie: Wydawnictwo Naukowe UMK

Druk: Drukarnia Cyfrowa UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń, tel. (056) 611 22 15

Spis treści

WSTĘP	11
ROZDZIAŁ PIERWSZY	
POCHODZENIE, MŁODOŚĆ I OKRES PRZEDWŁOCŁAWSKI BISKUPA BEREŚNIEWICZA	23
ROZDZIAŁ DRUGI	
BISKUP WŁOCŁAWSKI (KUJAWSKO-KALISKI)	33
ROZDZIAŁ TRZECI	
ZARZĄD DIECEZJA	55
ROZDZIAŁ CZWARTY	
DUSZPASTERSTWO	91
ROZDZIAŁ PIĄTY	
SEMINARIUM DUCHOWNE	127
ROZDZIAŁ SZÓSTY	
MIEJSCA KULTU I BUDOWNICTWO SAKRALNE	135

ROZDZIAŁ SIÓDMY

SCHYLEK ŻYCIA 149

ZAKOŃCZENIE 157

ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA 163

DODATEK 175

Przełomy wieków mają to do siebie, że zmuszają do wspomnień sprzed stu i więcej lat. Ponadto zbliża się rok 2013, w którym obecna diecezja włocławska, wprawdzie w granicach znacznie uszczuplonych i niezajmująca takiej jak dawniej pozycji wśród diecezji polskich, chce przypomnieć, że przed tysiącem lat, około 1013 r., w Kruszwicy na Kujawach powstała diecezja, za spadkobierczynię której się uważa. To powoduje, że wracamy pamięcią do dawnych wydarzeń.

Stara diecezja włocławska, zwana często kujawską, przechodziła burzliwe dzieje. Wiele razy zmieniała swoją nazwę, a nawet granice. Poszczególne okresy jej dziejów, przez historyków nazywane są fazami. I tak, mówimy o fazie diecezji kruszwickiej na Kujawach, której okres historycy zamykają datami 1013–1123; następna jest fazą diecezji kujawsko-pomorskiej, w latach 1123–1818. W następstwie rozbiorów Polski diecezja włocławska zmieniła całkowicie swoje granice. Z dawnej orientacji ku północy, gdy obejmowała Kujawy i Pomorze Gdańskie, teraz jej obszar rozciągał się na południe od południowej części Kujaw, przez ziemię konińską, kaliską, sieradzka i wieluńską, aż po Częstochowę i Piotrków Trybunalski. Ten okres nazwano fazą diecezji kujawsko-kaliskiej. Wreszcie, w ostatnim okresie, kiedy Polska odzyskała niepodległość w 1918 r. i kiedy w 1925 r. po zawarciu konkordatu pomiędzy Rzeczypospolitą Polską a Stolicą Apostolską bullą *Vixdum Poloniae*

unitas porządkowano sprawę Kościoła katolickiego, diecezja nasza otrzymała urzędową nazwę włocławskiej. Jej terytorium uległo jednak dużemu umniejszeniu, ponieważ oddała znaczne dawne swoje obszary do nowych diecezji w Częstochowie i Łodzi. Zawsze jednak zwornikiem pomiędzy różnymi okresami jej dziejów, przynajmniej częściowo, były historyczne Kujawy¹.

Czasy, kiedy diecezja ta nosiła nazwę kujawsko-kaliskiej, nie były łatwe. Znaczone częstymi okresami sedis wakacji, gdy nie było biskupa ordynariusza, a diecezja rządzona była przez wikariuszy kapitulnych, zwanych administratorami². Nie znaczy to jednak, że ci administratorzy zarządzali nią źle. Na porządku dziennym była jednak inwigilacja władz zaborczych i rozmaitego rodzaju szykany i represje. Nasilały się one głównie po zrywach powstańczych Polaków w powstaniu listopadowym, a zwłaszcza styczniowym. W tych trudnych czasach przychodzili nieraz do diecezji wybitni biskupi.

Celem autora niniejszej pracy jest przedstawienie dziejów diecezji kujawskiej pod koniec wieku XIX i na początku XX. Był to okres represji po powstaniu styczniowym, ale dawały się zauważyć pewne zwiastuny odwilży i łagodzenia postawy władz zaborczych. Na te czasy przypadły rządy dwóch wielkich biskupów – Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza i Stanisława Kazimierza Zdzitowieckiego. Pierwszy z nich był właściwie ostatnim biskupem kujawsko–kaliskim, ponieważ Zdzitowiecki zakończył swoje rządy, już jako biskup włocławski, w diecezji znacznie zmniejszonej. Rok 2002 dla historii diecezji włocławskiej

---

¹ Zob. W. Kujawski, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, [w:] *Diecezja Włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 15–49.

² Na przestrzeni nieco ponad stu lat, około dwadzieścia pięć lat diecezja kujawsko-kaliska nie miała własnego biskupa rezydencjalnego. Zagadnienie to omówiłem w artykule *Wikariusze kapitulni i administratorzy diecezji kujawsko-kaliskiej*, który niebawem będzie wydrukowany.

kojarzył się właśnie z dwiema rocznicami. Jedną, to koniec pontyfikatu włocławskiego biskupa Aleksandra Bereśniewicza³, drugą zaś, to rocznica objęcia rządów przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego⁴. Obydwie postaci biskupów włocławskich są wybitne, zasłużone dla diecezji i godne upamiętnienia. W niniejszym opracowaniu zajmujemy się pierwszym z nich. Należy żywić nadzieję, że także biskup Stanisław Zdzitowiecki oraz całe dzieje diecezji kujawsko-kaliskiej zostaną w przyszłości dogłębnie opracowane.

Biskupowi Aleksandrowi Bereśniewiczowi przyszło rządzić diecezją włocławską w trudnych czasach zaborów. Ponadto z pochodzenia był Żmudzinem i wydawać by się mogło, że sprawowanie władzy w regionie tak odległym od stron rodzinnych, nie tylko co do przestrzeni, ale i co do zwyczajów, może być trudne, a jednak zyskał sobie szacunkowej szacunek i uznanie.

Nie jest łatwo pisać o historii diecezji włocławskiej z przełomu wieków XIX i XX. Z pozoru wydaje się, że to czasy nieodległe i nie powinno być trudności ze zdobyciem źródeł, jednak okazuje się to dość kłopotliwe i pewnie dla-

---

³ Istnieje kilka biogramów tego biskupa. W. Frątczak, *Aleksander Kazimierz Bereśniewicz (1823–1902)*, [w:] *Zasłużeni dla Włocławka*, red. M. Wojciechowski, Włocławek 1991, s. 23–24; W. Knapieński, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, [w:] *Podręczna encyklopedia kościelna* (Chełmickiego), t. 3/4, Warszawa 1904, s. 237–238; S. Librowski, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985, k. 282–283; M. Morawski, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz (1823–1902) biskup kujawsko-kaliski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 449.

⁴ Biskupowi Stanisławowi Zdzitowieckiemu są poświęcone biogramy: Ks. Stanisław Zdzitowiecki, *biskup diecezji włocławskiej*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 19: 1927, s. 105–112; Ks. Stanisław Zdzitowiecki *biskup włocławski*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, t. 21: 1927, s. 3–54; W. Frątczak, *Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1854–1927)*, [w:] *Zasłużeni dla Włocławka*, s. 226–227; H. Kaczorowski, *Zdzitowiecki ks. Stanisław Kazimierz, bp włocławski*, [w:] *Encyklopedia kościelna* (Nowodworskiego), t. 33, Włocławek 1933, s. 149–154; X. A. W., *Zdzitowiecki Stanisław Kazimierz*, [w:] *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 43/44, Warszawa 1916, s. 201.

tego nie ma jeszcze obszernych opracowań na ten temat, nie mówiąc już o pełnej monografii. A jest to spowodowane ubóstwem materiałów źródłowych archiwalnych i innych, które mogłyby stanowić przyczynki pomocne do napisania takiej rozprawy.

Do tej pory niewielu badaczy zajmowało się postacią biskupa Bereśniewicza. Kilku tylko pisało o nim bezpośrednio, i to głównie biogramy szerzej lub wężiej opracowane⁵. Inni wspominali o nim okazjonalnie. Z pewnych jednak względów te opracowania służą często jako zastępcze źródła dla dziejów tego biskupa zarówno w jego okresie włocławskim, jak i poprzednim, obejmującym jego działalność na Żmudzi, w diecezji wileńskiej i w Petersburgu. Źródło, w ścisłym tego słowa znaczeniu, jest więc niewiele.

Stan diecezji najlepiej można poznać na podstawie schematyzmów diecezji kujawsko-kaliskiej, które dosyć dokładnie przedstawiają jej obraz. Jeżeli zaś chodzi o biskupa Bereśniewicza, to dla pierwszego okresu jego działalności, a więc okresu żmudzkiego, dostępne są jedynie dane ze schematyzmów diecezji żmudzkiej, które zawierają wiadomości o zajmowanych przez niego stanowiskach. W latach od 1876 do 1883 występuje w nich jako administrator diecezji, więc z tego źródła można dowiedzieć się o stanie diecezji przez niego zarządzanej⁶.

Skąpe są też informacje dotyczące bazy źródłowej do biografii tego biskupa w okresie jego rządów we Włocławku⁷.

---

⁵ Patrz wykaz opracowań.

⁶ Schematyzmy diecezji żmudzkiej znajdują się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku. Pewnie wiele wiadomości znajdzie przyszły biograf tego biskupa w materiałach Stolicy Apostolskiej w Rzymie.

⁷ Wiele jest przeszkód na drodze badań nad życiem tego biskupa. Po pierwsze, są duże luki, gdy chodzi o dokumentację źródłową do dziejów diecezji w okresie jego rządów, z powodu pożaru Archiwum Kurii Diecezjalnej we Włocławku w 1920 r., gdzie znajdowały się akta dziewięć-

Na pierwszym miejscu wymienić należy kilkanaście dokumentów z czasu jego rządów w diecezji, zachowanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku⁸. Jednakże dotyczą one tylko nielicznych spraw i nie zaspokajają tego, czego można by oczekiwać. Większość z nich to nominacje biskupie na różne stopnie w kapitule katedralnej. Tylko kilka mówi o sprawach ogólnych diecezji i bezpośrednio o biskupie Bereśniewiczu.

Nie ocalały także jego akta personalne. Nawet materiały centralnego urzędu diecezjalnego, a więc Konsystorza Generalnego Włocławskiego, są tylko w bardzo niewielkiej części zachowane. Pisząc poważniejszą pracę, przyszły autor monografii tego biskupa powinien odnieść się także do Archiwum Watykańskiego, gdzie bez wątpienia można będzie odkryć wiele ciekawych informacji⁹.

Należy jednak wyjaśnić, dlaczego są aż takie braki źródłowe. Otóż diecezja włocławska poniosła dotkliwą stratę w źródłach dotyczących okresu istnienia diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1920 r. zniszczeniu uległo archiwum zawierające źródła dziewiętnastowieczne, a znajdujące się w budynku Konsystorza Generalnego we Włocławku. Budynek wraz z pałacem biskupim spłonął podczas inwazji bolszewików w 1920 r. Brakuje zatem podstawowych

---

nastowieczne i z przełomu wieków. Zaraz po wojnie ksiądz Librowski z luźnych kart rozrzuconych w magazynach archiwalnych, zebrał tom akt, nazywając je materiałami zastępczymi do dziejów biskupa Bereśniewicza. Właściwie jednak są to fragmenty tzw. ksiąg zarządzeń władzy duchownej, jakie istniały w wielu parafiach. W tym wypadku natrafił głównie na rozrzuconą księgę zarządzeń parafii Siniarzewo i kilku innych. Niemniej jest to cenna pozycja archiwalna, ponieważ zawiera informacje, gdzie indziej niespotykane,

⁸ S. Librowski, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dokumenty samoistne, t.: Lata 1856–1974*, Włocławek 1997, s. 21–38. Podał tam krótkie rejestry tych dokumentów i ich opis.

⁹ Uwagę tę czynię w nadziei, że nie zapomni o tym przyszły badacz, autor monografii o Bereśniewiczu i diecezji za jego pontyfikatu.

materiałów źródłowych dotyczących działalności biskupa Aleksandra Bereśniewicza. Należało więc szukać źródeł zastępczych, które znaleziono w kilku miejscach.

Głównym źródłem zastępczym do poznania dziejów biskupa Bereśniewicza i jego działalności w diecezji, gdy chodzi o materiały archiwalne, okazały się księgi zarządzeń władzy duchownej, z lat rządów interesującego nas biskupa, zachowane w aktach poszczególnych parafii. Zresztą, zebrany przez zasłużonego dla naszego archiwum księdza Stanisława Librowskiego tom akt zatytułowany „Akta biskupa Bereśniewicza I”, jak wspomniano wyżej, to nic innego, jak jego dyspozycje zapisane w księdze zarządzeń parafii Siniarzewo na Kujawach oraz z kilku innych parafii. Zarządzenia te pozwalają poznać zaangażowanie biskupa w sprawę diecezji¹⁰. Uważna ich lektura pozwala stwierdzić, że są tam te same rozporządzenia i okólniki biskupa. Ich porównanie ułatwiają daty oraz numer bieżący z dziennika podawczego Konsystorza Generalnego Włocławskiego¹¹. Niektóre parafie prowadziły te księgi bardzo dokładnie, inne zaś mniej dokładnie. Tym się kierując, korzystano tylko z niektórych ksiąg, głównie z parafii w Turku i Tuliszkowie

---

¹⁰ Godzi się tu wspomnieć o możliwości wykorzystania zachowanych, w liczbie kilkudziesięciu woluminów, tzw. „ksiąg zarządzeń władzy duchownej” z diecezji kujawsko-kaliskiej, a zgromadzonych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku. Bliższe ich przejrzanie umożliwi zapoznanie się z działalnością kościelną biskupów tejże diecezji. Księgi te znajdowały się w archiwach parafialnych i dostały się do Archiwum Diecezjalnego podczas koncentracji akt, przeprowadzonej przez autora niniejszej pracy w roku 1978. Niektóre z nich były prowadzone bardzo starannie, z indeksami rocznymi wpisanymi poleceń biskupa. Przykładem może być księga z parafii Tuliszków, obejmująca lata 1884–1902.

¹¹ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł.), *Akta biskupa Bereśniewicza I*, sygn. Różne, nr 48. Dalej cytuję: *Akta biskupa Bereśniewicza I*; Księgi zarządzeń biskupów włocławskich z kilkudziesięciu parafii, zgromadzone w Archiwum Diecezjalnym, po przejęciu ich z archiwów parafialnych. Tworzą osobną serię wśród akt parafii.